

Oliy Ta'lim Muassasalarida Chet Tilini O'qitish Jarayonida Nutq Kompetensiyasini Rivojlantirish

Nodira Ahmedova

Dotsent, Toshkent davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada chet tilini o'qitish jarayonida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish muammosi tahlil qilinadi. Talabalarni real hayotiy vaziyatlarda chet tilidan foydalanish shartlariga yaqinlashtirishga yordam beradigan til materialini tanlash va o'qitish usullarining xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Tayyorlanmagan spontan chet tili nutqini amaliy o'qitish jarayonini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: spontan nutqni rivojlantirish, chet tili, o'quv jarayoni, o'qitish texnikasi va usullari, til materialini tanlash.

Kirish qismi: Mamlakatimizda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini xalqaro malaka talablari asosida tashkil etish, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini ilg'or xorijiy tajribaga asoslangan holda tayyorlash xorijiy tillarda erkin muloqot qila oladigan mutaxassislar tayyorlash jaxon sivilizatsiyasi yutuqlaridan keng foydalanishning me'yoriy asoslari yaratildi va moddiy-texnik bazasi boyitildi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish va ta'lim sifatini baholash asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyati sifati va samaradorligini oshirish"[1] ustuvor vazifa etib belgilandi. Natijada, oliy ta'lim muassasalarida tillarning fanlarga integrallashtirilgan holda o'rgatish imkoniyati kengaytirildi.

Tilni muloqot vositasi sifatida amaliy qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan xorijiy tillarni o'qitish metodikasi tobora ko'proq talab qilinmoqda. Avvalo, talabalarni amaliy tilni egallash borasidagi tayyorgarlikdagi kamchiliklarni aniqlash va shu munosabat bilan o'qitishning texnika va usullarini qayta ko'rib chiqish vazifasi qo'yiladi. Talabalarning og'zaki nutq sohasidagi ko'nikma va malakalari sifatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, asosiy e'tiborni tayyor bo'lmagan chet tili nutqini rivojlantirish usullarini takomillashtirishga qaratish kerak.

Asosiy qism: Tilshunoslikda nutq "jamiyat a'zolarining muloqot va tafakkur jarayonlarida tildan foydalanishda (ham og'zaki, ham yozma) namoyon bo'ladigan faoliyati turi sifatida ta'riflanadi. Nutq faoliyati ma'lum bir tilga xos bo'lgan ma'lum qoidalarga (leksik fonetik, morfologik va sintaktik) muvofiq amalga oshiriladi" [2].

Nutqni rivojlantirish muammosini hal qilish uchun barcha chet tilini o'qitish nutqni yo'naltirish printsipligiga ko'proq bo'ysunishi kerak. Nutqga yo'naltirilganlik deganda o'quv jarayonining shunday tuzilishi tushuniladiki, unda chet tili talabalar tomonidan hayotga imkon qadar yaqin sharoitlarda muloqot vositasi sifatida foydalaniladi. Boshqacha qilib aytganda, til materialini tanlash ham, u bilan ishlash usullari ham, iloji bo'lsa, talabani real hayotiy vaziyatlarda tildan foydalanish shartlariga yaqinlashtirishi kerak [3].

Spontan chet tili nutqini o'rgatish jarayonini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlari:

nutq ko'nikmalarini rivojlantirishni to'g'ri tashkil etish;

talabalarining mustaqil va laboratoriya ishlari samaradorligini oshirish, o'qitishning zamonaviy texnik vositalarini keng joriy etish [4];

butun o'quv jarayonini faollashtirish [5].

Keling, ushbu yo'nalishlarni biroz batafsilroq ko'rib chiqaylik. Talabalarga chet tilini o'rgatishda qo'llanilishi kerak bo'lgan mashqlar tizimi masalasini to'g'ri hal qilmasdan turib nutq ko'nikma va malakalarini rivojlantirish mumkin emas. Nutq ko'nikmalarini avtomatlashtirish bo'yicha asosiy ish auditoriyadagi mashg'ulotlarga to'g'ri keladi. Nutq ko'nikmalarini o'rgatishdan oldin ma'lum bilimlarni - fonetik, leksik va grammatik bilimlarni joriy etish va faollashtirish, shuningdek, ma'lum bir til materialidan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish kerak.

Keyin talabalar o'z-o'zidan nutqqa tayyorlaydigan mashqlarni bajaradilar, masalan, auditoriyada tinglagan notanish matnni savollar asosida, reja bo'yicha yoki rasmga ko'ra takrorlash, matnni og'zaki takrorlash, nutqning asosiy g'oyasini shakllantirish, qisqa shakldagi matn yoki paragraf, matn, tarjimalar bo'yicha savollar berish; tayyorlangan og'zaki nutqlar, ma'ruzalar, tez sur'atda o'qilgan xorijiy matnni umumlashtirish, taqdimot slaydlari mazmunini etkazish va boshqalar.

O'z-o'zidan nutq nafaqat lingvistik shaklning, balki bayonotning mazmunining ham tayyor emasligi bilan tavsiflanadi, chunki bu nutq talabani o'z fikrlarini ifoda etishga yoki boshqa bironing nutqini tushunishga, yuzaga keladigan nutq vaziyatiga qarab, uning o'zgarishlariga tezda javob berishga majbur qiladi [6]. Bunday trening faqat o'qituvchi rahbarligida ishlaydigan til guruhi bo'lgan til muhiti, til jamoasi mavjud bo'lganda mumkin.

Tayyorlanmagan nutq ko'nikmalarini oshirish yo'llarini izlash jarayonida darslarning maxsus turi - bepul suhbat darslaridan foydalanish zarurati aniqlanadi. Biroq, bunday turdagi darslarni o'tkazishning an'anaviy metodikasi har doim ham uning nomiga mos kelmaydi, chunki u har qanday mavzuda erkin gapirishning haqiqiy qobiliyatini ta'minlamaydi. Bu fikrni isbotlash uchun bepul suhbat darsini o'tkazishning an'anaviy usuliga murojaat qilaylik.

Odatda, o'qituvchi talabalarga o'quv materialini oldindan tavsiya qiladi: o'quv matnlari, mahalliy va xorijiy matbuotda chop etilgan maqolalar, individual hikoyalar, turli ma'lumotnomalar va boshqalar. Talabalar mavzular bo'yicha ma'ruzalar, qisqacha ma'ruzalar, qayta hikoyalar tayyorlaydilar. Aslida, bepul suhbat darsi oldindan tayyorlangan xabarlar sinoviga aylanadi. Ba'zan talabalarining javoblari o'qituvchi va boshqa talabalar tomonidan berilgan savollar, individual tushuntirishlar, xatolarni tushuntirishga talabalarni jalb qilish va chiqishlarni qisqacha baholash orqali jonlanadi. Darsni bunday tashkil etish quyidagi sabablarga ko'ra talabalarining tayyor bo'lmagan nutq kompetensiyasini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsata olmaydi:

- a) Bunday turdagi auditoriyalarda talabalar o'rtasida jonli, bo'sh suhbat bo'lmaydi, bu esa nutqni rivojlantirishning eng samarali shakli hisoblanadi.
- b) O'qituvchilar suhbatni tashkil etish uchun haqiqiy muhit yoki uning ekvivalentini yaratmaydilar, shuning uchun talabalar o'z fikrlarini bildirishga ehtiyoj sezmaydilar. Ushbu turdagi darslarni o'qitish usullarining monotonligi talabalarining qiziqishi va faolligini pasaytiradi.

Nutq ustida muvaffaqiyatli ishlash uchun talabalarga dastur mavzulari bo'yicha inson faoliyatining turli sohalari bo'yicha yetarlicha keng faktik bilimlar kerak [7]. Talabalarining dunyoqarashini kengaytirishga matnlarning xilma-xilligi, ularning kognitiv qiymati, shuningdek, so'zlashuv va kundalik jihatlardan chuqurroq muammolarga bosqichma-bosqich o'tish yordam beradi.

Og'zaki nutqni o'zlashtirish uchun, shuningdek, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun tizimli ish, shuningdek, chet tilida o'z fikrlarini ishonchli ifodalash kerak. Bu ko'nikma ma'lum mashqlar orqali rivojlanishi mumkin. Lekin, birinchi navbatda, bu fazilatlar munozaralar jarayonida shakllanadi [8]. Ko'p sonli munozaralar, baxslar, muxokamalar o'z fikrlaringizni tilda aniq ifoda etish qobiliyati uchun eng yaxshi treningdir.

Suhbatlar va ularga tayyorgarlik talabalarni o'z nuqtai nazarini aniq shakllantirishga va uni asoslash uchun dalillarni topishga o'rgatadi. Tayyorlanmagan xorijiy til nutqini rivojlantirish, shuningdek, individual o'qish uchun maxsus tanlangan materialdan foydalanish orqali ham samaralidir. Individual o'qish auditoriyalari uchun dastlabki vazifa o'qilgan matndagi asosiy muammoli masalalarni aniqlashdir. Bu savollar uchun matndan epizodlar tanlab olinadi, ya'ni talabalar matn mazmunini oddiygina yetkazmaydilar, balki muallifning niyatini tushunishlariga ko'ra izohlaydilar.

O'qituvchi butun guruhga savollar bilan xabarlar ketma-ketligini to'xtata boshlaydi. Talabalar ushbu savollarga tayyorlangan xabarning tegishli qismidan foydalanib javob berishlari kerak. Ko'p o'tmay, talabalar o'zlarining tashabbuslari bilan o'zlari tayyorlagan materialdan foydalanib, kursdoshlarining xabarlarini to'ldirishga kirishadilar va keyin o'qituvchidan o'rnatib olib, savollar berishni boshlaydilar. Ketma-ket xabarlar to'plami asta-sekin suhbatga aylanadi. Talabalarning dunyoqarashi kengaygani sari suhbatning mazmuni ham o'zgaradi.

Talabalar faktlarni, hodisalarni, aniq ma'lumotlarni taqdim etishdan tortib, o'z baholashlariga, o'z fikrlarini rivojlantirishga, muhokamalar va bahslarga o'tishlari kerak. Muayyan masala mazmunan qanchalik jiddiy va chuqurroq muhokama qilinsa, bunday munozara shunchalik chuqur va nozik tilni bilishni talab qiladi. Shu bilan birga, talabalarning dars mazmuniga qiziqishi uyg'onadi va til shakllarini faol o'zlashtirishni rag'batlantiradi.

Xulosa qismi: Shunday qilib, talabalarga chet tilidagi nutq ko'nikmalarini o'rgatish talabalarning fikrlash darajasini oshirishning yagona jarayoni va muloqot va fikrlash vositasi bo'lgan nutq kompetensiyasini rivojlantirish darajasini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги ПФ-4947-сон Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й.
2. Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
3. Pardayeva D.T. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish. ped.fan. dokt.diss... – T., 2022.
4. Каргина, Е. М. Использование информационных технологий в процессе обучения иностранным языкам // Культура и образование. — 2014. — № 8 (12). — С. 10.
5. Китайгородская Г. А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. — М.: Московский университет, 1986. — 52 с.
6. Каргина, Е. М. Использование ситуативных упражнений при введении и активизации иноязычной лексики // Психология, социология и педагогика. — 2014. — № 11 (38). — С. 51–54.
7. Norquziyeva Z.K. CLIL texnologiyasi asosida bo'lajak muhandis texnologlarning kasbiy muloqot kompetensiyasini rivojlantirish. Dis. ... ped. fan. dok. – T., 2022.
8. Базарова, А. А. Особенности применения метода учебной дискуссии на занятиях по иностранному языку в вузе // Теория и практика образования в современном мире: материалы международной научной конференции — СПб.: Реноме, 2012. — С. 306–308.